

szélhetünk, mert amint föntebb említettem, mint Cegléd határa királyi birtok volt, majd átszállt a klarisszák tulajdonába. NAGY IVÁN⁸ és KEMPELEN BÉLA⁹ emlegetnek Nógrád megyéből *Berczely* családot, de ez KARÁCSONYI¹⁰ megvilágításában egészen másképpen látszik. Az Aba nemzetség XXI. Rédey-ágának a VII. alága bírta a nógrádmegyei *Bercelt*, melyről a *Berczeli* melléknevet vette. Tehát a *Bercel* helynév a korábbi. Ugyancsak KARÁCSONYI i. munkájában (254. l.) megemlékszik a szabolcsmegyei *Bercel*ről is, mely szerint a Bogát-Radvány ág II. Bogát-ágbeli Izsépy családnak volt a birtoka.

Ezzel tisztáztuk volna a *Bercel* helynév eredetét: összetett szó, melynek előtagja a mai *bérc* őse a *bërc*, utótagja pedig a ma csak nyelvjárási *elv* (> *el*) 'pars ulterior' jelentésű szó. Azonban az előtag *bërc*nek az EtSz. szerint elfogadható magyarázata nincsen. Én azt hiszem van, ugyanis HEFTY a fent i. munkájában (Nyr. 40:161.) a szl. *brdce* 'dombocska' átvételének tartja. Ez az adat kimaradt az EtSz.-ből, noha már három évvel előbb megjelent. Ezt a származtatást SIMONYI is elfogadja az EtSz. harmadik füzetét bírálva (Nyr. 44:120.).

Túri Károly.

Sugár és sudár.

Budenz Magyar-ugor összehasonlító szótára 1881-ben fejeződött be, évtizedekkel nagy szótáraink megjelenése előtt. A finnugor nyelvtudomány rendszeres megalapozója a Nyelvtörténeti Szótár első két kötetének kiadását érthette csak meg, az utolsó kötet, valamint a Magyar Tájszótár és az Oklevélszótár már halála után jelent meg. Halhatatlan érdemeiből mit sem von le, hogy szófejtéseinek nagy részét ma már nem fogadjuk el, hisz nagy műve megírásakor a rokon nyelvek azóta nyilvánosságra került anyagán kívül a magyar nyelvkinces legbecsebb forrásai sem álltak rendelkezésére. Mennyivel könnyebb dolga van a mai nemzedéknek! Ügyszólván csak bele kell tekintenünk valamelyik szótárba és sok esetben a nyelvi adatok puszta egymás mellé állítása kész etimológia. Budenz pl. még külön szónak vette a *nap-sugárt*¹ és a 'karcsú, vékony' jelen-

⁸ Magyarország családai. II. k. 13. l.

⁹ Magyar nemes családok. II. k. 115. l.

¹⁰ I. m. I. k. 65. l.

¹ Ezt Budenz (MUSz. 353–4) többek közt a cseremisiz P *senar-pâl*, *pâl*; C (Tr.) *šenar-pâl*, (Bud. Reg) *šenar-pil* 'szivárvány' (*pâl*, *pil* 'felhő') összetétel első tagjával egyeztetii, de ez a tatár jövevényszó (vö. P B *senar*

tésű *sugár*, *sudár* szót, mert nem tudott Comenius adatáról, mely szerint a *nap-sugár* is előfordul *sudár* alakban, s nem tudta, hogy a *sugár* a régi nyelvben ágat is jelentett, a nap sugarai helyett pedig azt is mondták egykor: a *nap ágai*.² De a népnyelv is csak úgy ontja az ide vágó adatokat. A *sudár*, *súdár* és *sugár* 'az ostor végére kötött, lószőrből stb. való vékony fonadék (suhogó, pattogtató)';³ a *sudár*, *kut-sudár*, *sudár-fa*, *sudár-léc*, s 'az ostor-fa 'a kútgémről lefüggő rúd, amelynek a végére a vödör van akasztva'. Ezek kapcsolatára már Mészöly, MNy. 10:161, rámutatott, s föltevésének helyességét bizonyítja a latin *radius* szó, melynek jelentése nemcsak 'sugár', hanem 'bot, pálca, kiálló' is. Egy tőről való vele a *radix* 'gyökér' gör. *ῥάδις* 'ág, vessző', *ῥάδαμος* 'inda, hajtás', *ῥαδιώς* 'hajlékony, karcsú, füрге', *ῥαδαλός* 'aufgeschossen, schlank', ószász *wurt* 'kraut, blume', gót *wairts* 'wurzel', ófn. kfn. *wurz* 'kraut, pflanze' (kfn. 'wurzel' is), úfn. *wurzel* 'gyökér', továbbá lat. *ramus* 'ág'. A *sugár* eredeti jelentése M. szerint 'suhogó' volt, s a népnyelvben ma is meglevő *súg* 'suhog (a vékony vessző)' ige -ár, -ér képzős alakja (vö. *búvár*, *kopár*, *folnyodár*, *tündér*, *vezér*). S valóban van a népnyelvben *suhogó* is, melynek jelentései: 'vékony, hajlós vessző, hosszú, vékony ostor; ostorhegy', azután *suhatag* 'pózna, dorong, *husáng*', s mint már M. rámutatott, a *husáng* is eredetileg *suháng* volt, s ez a változat föl is van jegyezve több vidékről (vö. még: *kút-sujtó*, 'kútgém' Szigetköz NyF. 38:38, Pozsony m. [*kút-ostor* ua. Csallóköz, Kecskemét] ~ *suhító* 'vékony káka stb.' Kemenesalja MTsz.). Homályban hagyja azonban M. a *sugár* és *sudár* egymáshoz való viszonyát, csak annyit ad tudomásunkra az ostor végére kötött *sugár*-ról, hogy „*sudárnak* is mondják, mint ahogy *megsuhint* helyett mondják Hszékben *megsudít*“. Budenz $g > d$ kivételes hangcserét vesz föl, s hivatkozik a *hender-bucka* CzF. *hengerbóc* (Sopron és Vas m. Bal. m. MTsz.) 'oldalaslág lefelé való hempergés, bukfenc' szókra, de itt alig beszélhetünk hangválto-

'vadászat, jó vadászó idő' < kaz. *sunar* 'vadászat' Räsänen MSFOu. 50:60). Ennek csak népetimológias. változatai: M *šenar-Bül'g* (β. kanca'), U C *šenan-pal*, C *šonan-pal* (vö. *šen* 'hab', *šenan* habes'), K *šana-βal* (rég. bibliatordításban *šanal pjiil* ∅: *pəl* v. *pñl* Bud. CserSz.) ua., amelyeknek a sugárral való egyeztetését Wichmann főntartija (TscherTexte 92). †

² Valószínűleg ebben a debreceni szólásban: Ma is 13 *ágra* süt a nap: 'nagy a forróság', az ágnak eredeti *sugár* jelentése maradt meg. (Ny. 26:477).

³ A nagykőrösi nyelvjárásban *súgár*, a 'napsugár' ellenben *sugár* (NyF. 57:14).

zásról (vö. *hendërég, hentërég, hengërég, hempërég*).⁴ Véleményem szerint inkább egy **suh-* (eredetileg hangutánzó) alapszónak két különböző, *-g* és *-d* képzős alakjával van dolgunk, melyek szótagösszevonódás folytán egytagúakká lettek.⁵ A Szföldön használatos egy 'megüt, megsujt' jelentésű *megsudit* ige; ennek visszaható alakja *fölsúdul* 'fölnő, fölcserpedik (gyerek, suhanc), magasra emelkedik (a nap)' Kiskunhalas MTsz., *súdul* (a nap) 'kezd a ködből kibontakozni' Ormánság Nyr. 30:151; vö. fönt gör. *ραδαλός* 'aufgeschossen, schlank'); mozzanatos alakja: *sudamlík* 'perniciter elabor, subito abripior, volo, jaculor' MA., 'schnell ausreißen, entlaufen' PPB.; *besudanlík* 'suhanc', *bé-sudámlik* 'berohan' (a MTsz. szerint talán 'besuhan') Erdővidék Tsz. Ezek alapszava: *suhod, sohod* 'ferio virga, flagello, scutica caedo' MA. 'petischen, mit ruten schlagen' PPB. *suhodalom* ictus, plaga; schlag, streich' Nád. NySz. vö. még: *lesuhatt* (a nap) 'lément' Zilah vid. Nyr. 28:60. A *súg* is eredetileg *suhog* volt, vö. *súg* (*csug* Udvarhely m. Csik m. *csúg* Szföld, Palócság) 'sistereg (a nedves fa, mikor ég)', *súgó* (fa) 'sisteregve égő' Csallóköz MTsz. *suhog* 'susurro' MA. 'crepito; prasseln, knistern'; *suhog*, mint a forró zsír a serpenyőben: 'frigutire, fritinnere' PPB. NySz., *suhog* a forrni kezdő, forrásban levő víz Czegléd MTsz.; — *megsúg* a víz a kavicsoson, ahol a folyó sekély, de sebes folyású Szkeresztúr; *súgó* 'folyóparti szakadék, bevágás, öblöcske, amelyben a víz *súg*' Csallóköz; *sugó, súgó, suga, sugás* 'sekély, de sebes folyású hely a folyóban' Szföld ~ *suhog* 'zúgva foly v. ömlik le (a folyóvíz)' Szföld; — *sugó, súgó* 'csupa, merő, puszta' (pl. Súgó szalmával tartja a marhát. Egyebet nem ittam súgó víznél. Ez a gatya súgó rongy ~ *suhogó* ua. (pl. Suhogó kóréval tartja a marhát. Tiszta csupa suhogó vízzel él) Szföld. Ez is kétségtől a *súg, suhog* ige származéka, vö. *sívó* 'csupa, merő' Nagykúnság, Tiszadob, *sívó-rozs* 'tisztá rozs' Heves m. Nagykúnság, Kiskunhalas és *sívóhomok* 'futóhomok' uo. *sivatag* ua. Heves m. s. *hely* 'puszta, kietlen hely' Szföld. S amint ezek egy töről fakad-

⁴ Hasonló: *verdődik* ~ *vergődik* Szföld MTsz. MNGy. 10:120 (de vö. *verdes, verdik* 'vedlik'); *hinda* ~ *hinga* 'hinta' (vö. *hintal, hingároz*) MTsz.

⁵ Vö. *üveg* (*eueg* Ehrk. *eveg* Hall. *wwek* Érsk. NySz. *ög*, "ög Sopron és Vas m., *ök* Vas m., *fu(v)akodik* Göcsei, Somogy m. ~ *fökodik* Göcsei, Órség, Hetés, *nevet*, régi *nevet* ~ *mété* 'neveté' BFazekas NySz.; *suwad* ~ *sód*; *sulyok* ~ *suk(k)*, *súk*; *zuhog* ~ *zúg*, *zuhogó* ~ *zúgó*, *zuggó* 'gátról, zsilipről lezuhogó víz, zuhatag, vízesés' *mógg* 'zúg, búg' (?) Alsó-Csallóköz ~ *mohog* 'zúg (a jégeső); magában dörmög, dohog' Szatmár m. MTsz.

tak a *si, siv, sivölt, süvölt* igékkel, úgy függ össze a *suhog* igével a *suhar* 'kopárosság', *suharc* ua. kopár kaszáló; megkórósult parlag; asszú, ronesolékos puszta erdei hely'; *suharcos* (hely) 'kopár' Szföld; vö. *suharc* 'suhogó vessző, nagy vessző, husáng' Sz.-Doboka m.; 'vékony és éles levelű sásféle (siska' Beregszász vid., *suhító* 'vékony káka' stb. Kemenesalja. MTsz.

Beke Ödön.

NÉPNYELV, NÉPHAGYOMÁNY.

A betyár kendője. II.

Új megvilágításban kerül elénk a ballada, ha azokat a változatokat is megvizsgáljuk, amelyeket Erdélyihez a Népdalok és mondák I. k.-nek megjelenése után, 1846/7-ben küldöttek lelkes gyűjtői.⁵ Gödör József kormárommegyei változata (151. sz. kéziratban 28. sz. dal) a következő:

1. Tisza Duna mentiben van egy város,
Abban lakik Gyula Bandi, de páros.
Tizenhárom hétig laktak párosan,
Egy vén kúrva szeretgette titkosan.
2. A' vén kurva arra kérte sokára,
Kössön kötelet az asszony' nyakára.
Gyula Bandi nem keresett kötelet,
Összefonta gyolcs kendőjét a' helyett.
3. Azt kötötte felesége' nyakára,
Annál fogva húzta a' gerendára.
A' Tiszából, a' Dunából foly a' víz,
Mond-meg nekem Gyula Bandi, miért sírsz?
4. Hogy ne sírnék, keseregnék, hisz van mért,
Mögöltem a' feleségem kurváért;
Kivitték a' szőlőhegyre pipesen,
Haza hozták pünkösöd napján véresen.
5. Meglocsolták veres borral az utcát,
Hogy ne leljék Gyula Bandi csapását.
Gyula Bandi, Gyula Bandi, tetted nagy,
Mögölted a' feleséged, gyilkos vagy.

⁵ Kéziratok a M. T. Akadémia levéltárában „M. Népkölt. Gyűjt. 8°” alatt.